

HÁRS ERNŐ

Petőfi Sándor egy calabriai gróf szemével

Armando Lucifero eposza

Hubay Miklós 1996 március elején néhány száz sor sürgős olasz versfordítást kért tőlem. Március 15-ike alkalmából a rádióban Szörényi Lászlóval Petőfi-műsorra készültek, melyen egy érdekes újdonságot kívántak bemutatni. Egy olaszul canticának nevezett kiséposzról vagy elbeszélő költeményről volt szó, melyet Hubaynak 1989-ben valamilyen itáliai fogadáson egy kilencvenkétéves aggastyán, egykor az olasz király személye körüli miniszter adott át azzal, hogy a művet édesapja, gróf Armando Lucifero, calabriai földbirtokos írta húszéves korában Petőfiről. A kiséposz ezt a meghökkentő címet viselte: Alessandro Petőfi in Siberia (Petőfi Sándor Szibériában). A mű belső borítóján magyarázatként a következő szöveg volt olvasható:

„Ezt a canticát 1878-ban írtam, mikor Petőfi Sándor, ha élt volna, valamivel több lett volna ötvenévesnél. A segesvári ütközetben, ahol csodálatos hőstetteket vitt véghez, nyomtalanul eltűnt; további sorsáról semmit sem lehet tudni. A magyarok között az a szóbeszéd terjedt el, hogy az oroszok fogolyként Szibériába hurcolták; innen meséltetem el vele rabtársainak élete drámai fordulatait, melyek a canticában szabatos történelmi és időrendi pontossággal kerülnek felsorolásra.”

A kijelölt részleteket lefordítottam, majd – miután izgatott az ügy és volt éppen időm – az egész, mintegy kétezernégyszáz soros munkát, mely voltaképpen egyetlen – huszonhat részből álló – hatalmas monológ, átültettem magyarra. Költőileg ez Tasso Megszabadított Jeruzsálemének ezerkilencszáztizenhét stanzája után nem jelentett nehéz feladatot, mert a kiséposz egy hatvanhat soros rímes csatadalon kívül végig rímtelen hatodfeles jambusokban íródott, ugyanabban a versformában, mint általában a Shakespeare-drámák. A nehézséget nem a költői megformálás, hanem a helyes értelmezés, a műkedvelő eposzíró sok esetben túlbonyolított gondolatrendszerének, tekervényes körmondatainak s egyes helyeken feleslegesen túlfutott líraiságának hiteles, ugyanakkor a mai fül számára is elfogadható visszaadása jelentette. Hogy ez mennyire sikerült, az értő kritikának kell eldöntenie, ha majd a mű – reményeim szerint a másféléves Petőfi-évforduló során – az eredeti olasz szöveggel együtt, bilingvis kiadványként a frankfurti és a hazai könyvpiacra kerül.

Az elbeszélő költeménnyel kapcsolatos két lényeges kérdés azonban addig is elkerülhetetlenül tisztázásra szorul.

Hogyan jutott eszébe egy calabriai grófnak, hogy a múlt század végén a távoli Magyarország szabadsággaljáról irodalmi művet alkosson?

Szabad-e a hamu alatt még mindig lappangó áldatlan Petőfi-vitát egy ilyen teljesen ellenőrizhetetlen, kétes értékű s mindenképpen nagyon kívülről jövő tanúságtétellel újólag felkavarni?

Az első kérdésre nincs egyértelmű válasz. Csak találgatásokra vagyunk utalva. Armando Lucifero neve nem szerepel az Enciclopedia Italiana által nyilvántartott irodalmárok között. Miután tudjuk, hogy az elbeszélő költeményt húszéves korában írta, a fiatalkori műkedvelői lelkesedés inspirálhatta. Olaszországban 1878 előtt háromféle fordításban (köztük Cassoné-ében is) lehetett Petőfi-verseket olvasni, így az ifjú grófnak alkalmá nyílt első kézből tájékozódni. Az impulzust feltehetőleg garibaldista magyar tisztek adták, akiknek szívében egyaránt ott élt a szabadságharc újraindításának és Petőfi visszatérésének titkos reménye. S mivel az sincs kizárva, hogy Armando Lucifero gróf valamelyik hozzátartozója részt vett a marsalai Ezrek akciójában, a különleges irodalmi terv megfogalmazásának áttételes útja meglehetősen valószínűséggel nyomon követhető.

A második kérdésre könnyebb válaszolni. A kiséposz semmiképpen sem érv amellet, hogy Petőfi Sándor Szibériában fejezte volna be életét. Az ifjú gróf világosan megmondja, hogy nem hiteles forrása, hanem a magyarok között elterjedt szóbeszédre támaszkodik. Amiért ezt a feltevést képzeletébe befogadta és irodalmilag kidolgozta, annak oka kizárólag az olasz Risorgimento által felszított demokratikus vagy, ha úgy tetszik karlista forradalmiság volt, melynek a műben ismételtlen is hangot ad. Ez rendkívül alkalmas eszményképre talált az oroszok által elhurcolt magyar szabadságharcos személyében, akit saját nemzete is inkább hősi halottnak szeretne látni, semhogy lázító eszméivel a megalkuvó kor nyugalomát megzavarja.

Hogy erről az idealizált forradalmiságról van szó, az rögtön kiderül az elbeszélő költemény indításánál, amikor a szibériai ólombányában raboskodó ötvenvalahány éves Petőfi így kezd bele élettörténetének elbeszélésébe:

Akad-e a földön
oly költemény, mely felér életemmel?

Vagy azokból a sorokból, melyek a költő születését összekapcsolják az 1823. évi spanyol forradalom Cadiz-i hősi végakkordjával:

Én drága Pusztám, síkod végtelenjén
sütött reám a Nap fénye először;
a napon, mely büszkén nyitott egy évet,
mikor az emberszívek megremegtek
a szent szabadság előérzetétől;
mert a kiobbant győzelmi kiáltás
lehalkult s eltűnt az atlanti habban,
önmaga dicsőségére s az angol
hűség örökkétartó szegyenére!

(A sorok megértéséhez tudni kell, hogy a Napóleon által elkergetett, majd a Szent Szövetség által trónjára visszahelyezett VII. Ferdinánd, spanyol király reakciós uralkodása ellen fellázadt öccsének, Don Carlos-nak híveit – a veronai kongresszus határozata alapján – a Szent Szövetség csapatai verték le. Ezt Anglia, személy szerint Canning külügyminiszter kétértelmű magatartása fedezte.)

Hogy Lucifero gróf mennyire szimpatizált a karlizmussal, jól kiderül a mű tizen-negyedik részében, a Petőfit nagyvonalúan pártfogásába vevő „vad gróf”, Teleki Sándor néhány soros bemutatásából is.

Mint balvégzet előhírnöke, izzón
túnt fel az új Nap, s Carlos szabad és nagy
gondolatait köszöntötte vélem
Teleki szellemében, ki utolsó
ifjúkori barátként lett az első.

A kiséposz egyébként – mint azt szerzője előljáróban ígerte – valóban kronologikus hűséggel számol be Petőfi viharos életútjáról.

Az első fejezetek költői anyagát a vándorlás iskoláról iskolára, a pesti nyomor, a lelki-furdalás, hogy nem tud elesett öreg szülein segíteni, a boldog pápai kitérő, Orlay és Jókai barátságával, a szerencsétlenül végződő vándorszínészet, majd a nép egyszerű fiai között elért első költői sikerek alkotják.

Ezután fantasztikus vízióként az Etelka-élmény következik, telivér délolasz morbiditással kidolgozva, ugyanakkor ilyen lehetetlen lírai kicsengéssel:

Ó, szegénykém, két gyönyörű szemed, mely
oly tündöklően vetette a szikrát
minap még, visszaköltözött az égre,
s hullócsillag lett, egyszerre veszítve
fényét és életét el. Ó, szegénykém,
mily kis időn belül látott születni
s meghalni a világ, akár a lepkét,
melyet a Nap szült, s kioltott az alkony!

Amilyen emberfeletti fájdalommal gyászolta a költő „a sírmélyi szeplőtlen tisztaságban” nyugvó, örökre elveszített eszményi kedvest, ugyanolyan viharos szenvedéllyel vetette bele magát az új, sorsdöntő érzelmi kapcsolatba, a Szendrey Júlia iránt fellobbant, s minden akadály ellenére végül is beteljesülő szerelembe.

Armando Lucifero remek tömörséggel vázolja fel a legkevésbé sem simán gördülő szerelmi regényt.

Koltórol Erdődbe seregnyi bájos
kis galamb vitte reggeltől egyenként
a legtisztább vágy csokrait; mosollyal
békítgetett meg Júlia, ha sírtam.
De jött egy nap, mikor az eleven láng
tűzvészé vált, hogy örvénybe nyeljen
mindkettőnket, s ha nem nyújtotta volna
kezét Teleki, izgatott szívünkön
a pusztá semmi járná most a táncát.

Az érzelmek hullámzását olyan találó pontossággal megörökítő eposzíróból azonban hamarosan kibújt a calabriai földesúr, aki osztályhelyzeténél fogva mindenkinél pontosabban érzékelte a két szerelmes társadalmi rangja között ásitó szakadékot. Demokratizmusának becsületére válik, hogy az ifjú párt körülvevő országos gúnyolódást, megbotránkozó elutasítást az alábbi keserű igazságok papírra vetésével állítja pellengérré.

ASzerelem nem
 lelke a Mindenségnek: érdek, indok,
 haszon, aminek tapsolnak leginkább,
 ha élete legszebb füzére díszít
 egy menyasszonyt, akinek az a híre,
 hogy dúsgazdag hozományát folyamnyi
 gyermektelen fivér siet, s elaggott
 nagybácsi hanyatt-homlok megnövelni.
 Ellenkezőleg, kinevet, elátkoz
 mindenkit, ki nem alacsonyodik le
 a koldulásig, kit nem tett a föld, mit
 az ősökötől s rokonoktól öröklött,
 oly rabszolgává, hogy gyarapítása
 céljából lemond a szív minden izzó
 érzéséről, s a kapzsiságnak él csak,
 s lakodalmán a bírvágy lesz a boldog
 házasságot megrontó szörnyű éték!

Ezután már végig a szabadságharc dübörgő lelkesedése és gyászos vérbefojtása képezi az elbeszélő költemény alapmondanivalóját.

Petőfi, akinek maga Júlia csatolja a kardot az oldalára, egyfajta misztikus beavatáson keresztül készül fel a ráváró mártíriumra. Országos bolyongása közben egy koromsötét éjszakán, a helyes útról letérve, iszonyú viharba került, melyben egymást követte a villámlás és a dörgés, úgyhogy szinte Isten szemének tűnt neki a fény és az árny váltójátéka, „ahogy hol lezárult, hol felrebbent az óriási szemhéj”. Foszforszkáló ruhájával a köréje fonódó tűzgyűrűbe vetve magát, már éppen lemondott az életéről, mikor egyszercsak, közvetlenül a Halál kapujában, tökéletesen ellentétesre fordult helyzetben találta magát.

a szertefoszló szörnyű fellegekből
 a szikrázó csillagok s a lenyugvó
 hold tűnt elő az égbolton; az angyalt
 láttam, ki visszatért a szent keresztség
 után az égi kapuba; kezével
 jelet írt, úgy éreztem, homlokomra,
 s az isteni galamb szárnycsattogását
 hallottam minden oldalról. Az Isten
 enyéim megváltójául jelölt ki,
 s Magyarország reménye tündökölt fel
 énekeimben, szenvedéseimben,
 bátorságomban és diadalomban!

A Moga tábornok vezette pákozdi csata diadalmámora után hamarosan felhangzik Petőfi „Élet vagy halál” című versének vezérmotívuma.

Ahány nép csak van, mind a magyar ellen
 vont kardot! Széttárt szárnyal védi fészket
 megannyi szörnyű keselyűkaromtól
 a magyar galamb, győzelmet aratva
 a kétségbeesett jajtól, amellyel
 a fiókák az anyai segítség
 meddő volta miatti aggodalmuk
 tudatják!

A Moga szakította vércseppes győzelmi koszorúk után Bem tábornok bemutatása és dicsőítése következik, a hős kis öregé, aki szinte atyai szeretettel vette pártfogásába a katonai pályafutása során nem kevés ellenszenvbe és megaláztatásba ütköző szabadsággöltőt. Azé a Bem Józsefé, akinek győztes erdélyi hadjárata nyomán

A harcosok énekéhez vidám hang
csatlakozott a kolozsvári lányok
riadt kebléből, ujjongó örömdal
a legfőbb, nem remélt szabadítóhoz,
aki a gyalázatos német aljas
ölelésétől megmentette őket.

A cantica hangja sehol sem forrósodik úgy át, mint amikor a Szibériában raboskodó költő bálványozott hajdani jótevőjére emlékezik.

Olyannak
tűnt fel, mint egy Olümposzról alászállt
bósz isten, kinek utolérhetetlen
hatalmát villámló nézése tette
nyilvánvalóvá, s szaturnuszi fűrtje.

vagy:

A csatákban
hős volt, akivel száz ellene tört kard
nem versenyzett; barát volt, aki hogyha
száz szív gyűrődna egybe, valamennyin
túltenne dobogásban az övével;
kegyetlen volt, kit száz kétségbeesve
zokogó anya nem lágyíthatott meg
a bűnnel szemben; megátalkodott volt,
kitől térde elé borulva száz hős
hiába próbált az alávalónak
kegyelmet kérni; megbékíthetetlen
haragvó volt, ki száz győzelemért nem
bocsátott meg az áruló fejének;
Izrael Istene volt, igaz és jó
az igazaknak, s engesztelhetetlen
a bűnösöknek s gazoknak.

Az orosz beavatkozást s az ebből következő törvényszerű elbukást szintén egy grandiózus látomás vezeti be. A Pusztá kitörőben levő fergetegének távoli villámlásától felzaklatott idegzetű költőt álmában Rákóczi látogatja meg és kitépi a szívét, miközben ezt suttozja:

Jobb lesz kitépni, hogyha
egy Petőfi sem használ. Magyarország
felett a balvégzet az úr!

A költő, Filippi történetére gondolva, félelemtől gyöngyöző homlokkal és elakadó lélegzettel lép ki sátrából, s egy sziklakőre ülve mereng a jelen dicsőségén s válik profétájává a jövendő végzetes szégyenének.

Az idő gyors

kerekén volt egy szédületes óránk,
mely igaz, hogy tele volt buktatókkal,
szörnyű bukások s csodálatraméltó
felemelkedések sorozatával,
de nem úgy, hogy ne zengjünk neki méltán
oltárainkon himnuszt!

Azonban:

Hiába villogtatjátok a fegyvert,
vértézitek fel magatok erénnyel,
bátorsággal, boldogtalan vitézek,
hiába zengem a győzelmi himnuszt,
s keresi szemem hazám lobogóját,
elveszett minden, minden!

Sűrű horda

veti magát viharos bömböléssel
az Ural-hegységből, a Don, a Kola,
a Tornea, az Onega s a Volga
partjai mellől a magyar mezőkre.
Az osztrákok nagyobb hada a bátrak
csekély erőt nem tudva legyőzni,
a gyáva nővér fellebbez, a régi
közös bűntettekre emlékezően,
az előkészített vértanúsághoz!

Ami ezután következik, már csak a látomás tragikus, véres beteljesedése. Petőfi hatalmas megjelenítő erővel számol be az utolsó kétségbeesett ütközetekről, köztük a számára végzetes segesváriról, melyben halálra szánt vakmerősége ellenére nem adatott meg neki, hogy osztozzék az elesett bajtársak hősi sorsában. S amikor emiatt érzett elkeseredéséről beszél, a verssorok mintha csak Németh László Petőfi Mezőberényben című drámájának végzsvaait folytatnák:

„mert akkor, mikor a közös reménység
dala elhalkul, s a halál a legfőbb
kívánság, nagy, főbenjáró gyalázat
nem halni meg az erősekkel együtt.”

Bem hiába küldte szeretett fiának keresésére legbátrabb harcosait, Petőfit senki sem látta többé. De nem is láthatta, mert láncra verve menetelt a foglyul ejtett bajtársak hosszú sorában Szibéria felé. A nagy monológ befejező részében onnan küldi shakespearei átkait az összes zsarnokra, de legfőképpen rabtartóira, a szlávokra. Ugyanakkor, noha tudja, hogy honfitársai félnek a visszatérésétől, nem adja fel a reményt, hogy egyszer még eljön számára a bosszú napja. S ez a halvány fénysugár elég ahhoz, hogy az életéről tartott hosszú és fájdalmas beszámolónak ilyen hamisíthatatlanul petőfis, optimista kicsengést adjon:

s meglátjátok, hogy fékét elszakított
csikóként fogok rontani közétek,
hogy új győzelmi himnuszokra keljek,
s a hős lelkeket új életre rázzam;
s a zsarnokok csontján taposva büszke

lábbal, hallassam, babérövezetten,
a szent kiáltást: „Minden lánc letörve,
szabad a Hun, zsarnoka csak az Isten!”

(A szerző előszeretettel használja a Magyar helyett a Hun elnevezést.)

* * *

A cantica, bármennyire a valósághoz híven ismerteti Petőfi tüneményes pályafutását, nem tartozik a költő sablonos életrajzai közé. Különleges íze és eredetisége az első soroktól kezdve világosan érzékelhető. Ennek legfőbb oka az, hogy a széleskörű történelmi tájékozottsággal rendelkező gróf Petőfi életét és a szabadságharcot, minden hazafiúi rokonszenve mellett, a kívülálló szemével nézi. Az elfogultság és a pártatlanság sajátos keverékét képező szemlélete így egyaránt vezet érdekes háttér-megvilágító és számunkra hízelgő vagy kevésbé hízelgő megállapításokra.

Ahogy az egykor magyar vitézséggel küzdő horvátok lealjasodásáról, a lengyelek közötti árulásokról vagy a Bem elleni honfitársi áskálódásokról beszél, néhány szóval is sokat segít a rejtett összefüggések megértésében.

A rebellis magyar fül némi kaján elégtétellel hallhatja tőle, hogy a Felix Austria milyen riadt ingerültséggel fogadta a szabadságszellem honi ébredésének első megnyilvánulásait.

Dühtől s félelemtől
felborzolt tollakkal járkált miatta
s rikácsolgatott a kétféjű osztrák
madár, s védelmezte fenyegetőleg
két véráztatta aranykoszorúját,
melyet reá csupa gaztett akasztott!

Vagy, hogy a sokévszázados Habsburg-politika milyen nemzetközi minősítést kapott.

Osztrák fajzat ellen
küzdünk itt, mely mindig aljas, gonosz volt
a krónikák szerint, s jogot nem ismert!

[...]

Fösvényen óva mindig a sajátját,
a másokéra éhezett, s a csőrét
bárhova dugta, nem tért préda nélkül
fészkére vissza!

Még keményebb bírálattal éri a Szkítáknak nevezett oroszokat.

Te irigy Szkíta, akiben kiirtott
az önvád minden természetes érzést,
nem csillapult ártatlan vért kívánó
örökös szomjad s bitorlásra éhes
szüntelen vágyakozásod, hiába
csatoltattad parasztjaid rögéhez
Lengyelország pusztává vált mezőit!
Nem volt elég neked, hogy jóllakasson,
Radziwill és Dwernicki, ez a két nagy

szerencsétlen, s a gyásznap ragyogása
 egy nemzet véres árnyéka felett, mely
 az álnok Katalin által előre
 megépített sírboltba szállt! „Nagyobb lesz
 hatalmunk, ha mindenkit leigázunk!” –
 kiáltottad a tengernek s a földnek,
 s ők zavaros üvöltő hangot adtak!

vagy:

Ne
 mondjátok nékem, silány demagógok:
 „Oroszország feltámasztja Göröghont,
 erős vaskarjával segítve néki!” –
 mikor ezer darabra vágva látja
 a világ a holt muzulmán kolosszust;

...Ó, ti demagógok,
 tudatlan hépség, nézzétek a Pruthnál
 s a Dunánál Európa végzetére
 hulló villámot; s szajkózzátok akkor:
 „Oroszország támasztja fel Göröghont!”

A kiséposz számunkra legérdekesebb eszmefuttatása a honfoglaló magyarok Kárpát-medencebeli letelepedésével kapcsolatos. A tollforgató gróf az egész huszonötödik részt ennek a témának szenteli és fejtegetéseit ezzel a meghökkentő mondattal indítja:

Ha igaz, hogy mit a történelem mond,
 sosem hazugság, méltányos a Hunra
 lesújtó balszerencse, mivel egykor
 ő is elnyomott másokat!

A Szibériában raboskodó Petőfi magára és elbukott bajtársaira veszi a dicső elődök vétkeit, és kozmikus büntudatában a szabadságharcot a sziszüphoszi reménytelen sziklagörgetéshez hasonlítja.

Magyarország, a sárból felemelve,
 visszahull abba, Úristen, övéi
 végtelen bátorsága, hősi veszte
 nem tarthatta fel a nagy zuhanásban!